

Руденко Ю.М., к.е.н., доцент ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана»

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПОДОЛАННЯ ФІНАНСОВИХ КРИЗ В УКРАЇНІ

Розглядаються теоретичні концепції та практичний механізм попередження та подолання фінансових криз в Україні.

Рассматриваются теоретические концепции и практический механизм предупреждения и преодоления финансовых кризисов в Украине.

In the article theoretical conceptions and practical mechanism of warning and overcoming of financial crises are examined in Ukraine.

Постановка проблеми. Фінансова глобалізація стала важливою тенденцією розвитку сучасної світової економіки, надзвичайно прискоривши темпи інновацій і виявивши необхідність корегування стратегії розвитку сучасних світогосподарських зв'язків, посилення взаємодії національних економік на базі сучасних інформаційних технологій і узгоджених принципів регулювання, створення гнучких ринків праці, товарів, капіталу, подолання низки диспропорцій, які спричинила економічна глобалізація.

Актуальність теми визначається не тільки потребою у поглибленні теоретичного знання про досліджуване явище і систематизації наукових надбань, а й практичною значимістю проблеми. Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці рекомендацій щодо вдосконалення механізму нейтралізації негативних наслідків фінансової глобалізації та фінансових криз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика причин виникнення, поширення фінансових криз, механізмів попередження та подолання їхніх наслідків аналізується у працях багатьох відомих зарубіжних науковців, таких як Р. Агенор, М. Бланко, А. Веласко, П. Гарбер, І. Голдштейн, Р. Камбі, П. Кругман, Р. А. Манделл, Дж. Сакс, Дж. Сорос, Дж. Стігліц та інших.

Дестабілізаційний потенціал глобалізації, у тому числі у фінансовій сфері, аналізувався у працях багатьох українських науковців: В. Андрійчука, О. Барановського, В. Будкіна, І. Бураковського, З. Луцишина, Ю. Макогона, А. Поручника, І. Пузанова, О. Рогача, В. Федосова та інших.

Невирішені частини загальної проблеми. Водночас наукового дослідження, присвяченого аналізу глибоких причин, факторів та чинників світових фінансових криз, в Україні на сьогодні немає. Саме тому в статті головна увага приділяється методології визначення системних детермінант фінансових криз, що базується на різноманітних поясненнях їх виникнення.

Мета статті полягає у концептуальному і теоретико-методологічному обґрунтуванні системних детермінант світової фінансової кризи, її сутності, закономірностей та впливу на економіку України.

Виклад основного матеріалу. Вплив світової фінансової кризи на Україну викликаний низкою причин, пов'язаних з незавершеністю важливих процесів ринкової трансформації, вузькістю внутрішнього ринку, великою залежністю від зовнішнього ринку, низьким рівнем економічного суверенітету в умовах випереджального зростання фінансового сектора у відриві від реального, відсталою структурою економіки та її надмірною енергоємністю тощо. Високі темпи зростання української економіки протягом тривалого періоду утримувалися за рахунок надходжень ресурсів з-за кордону. Отже, економіка потрапила у залежність від чистого припливу капіталу. Таким чином, разом зі стрімким зростанням обсягу зовнішнього боргу економіка України почала розвиватися за споживацько-борговою моделлю. Іноземні позики в основному використовувалися на споживчому ринку, а не інвестувалися в економіку [8, с. 75]. Реальний сектор економіки України на сучасному етапі відчуває подвійний шок – як з боку погіршення ринкової кон'юнктури, так і з боку погіршення фінансових умов господарювання. Зовнішньоекономічні умови діяльності українських підприємств швидко погіршуються, що позбавляє їх можливості фінансового і ринкового маневру. Займаючи лідируючі позиції на світовому ринку сталі, економіка України виявилася однією з найуразливіших до обвального падіння світових цін на метал. Вплив цього фактора підсилюється різким припиненням доступу українських корпорацій до капіталу світових фінансових ринків і призвів до різкого падіння темпів економічного зростання. На тлі кризи в реальному секторі знижується ліквідність і платоспроможність домогосподарств.

Потрібно зазначити, що фінансово-економічна криза в Україні має свою специфіку. Фахівці в галузі економіки та фінансів тривалий час не наважувалися прогнозувати проникнення кризи в державу, оскільки її економіка не має сильно залежності від світового фондового ринку, що взяв на себе перший і основний удар кризи, як європейські країни. Криза в нашій країні спричинена в основному внутрішніми макроекономічними суперечностями, а глибина її проникнення посилюється високим рівнем залежності національної економіки від зовнішнього економічного середовища. Не останнім чинником стала й політична криза в державі [10, с. 63].

В Україні фінансова криза розпочалася восени 2008 р. з різкої девальвації гривні та швидко переросла в масштабну фінансово-економічну кризу. У III кварталі відбулося обвальне падіння виробництва і попиту, масові звільнення, виникли проблеми з ліквідністю банків і фірм, вплив вкладників з банків та іноземних інвестицій, затримки з оплатою боргових зобов'язань як фірмами, так і населенням. У результаті банківська система опинилася під загрозою повного розвалу, що змусило державу запровадити тимчасові адміністрації у 17 банках і у декількох з них здійснити фінансові вливання з бюджету для підвищення капіталізації та запобігання банкрутству.

Світова криза зачепила Україну за декількома напрямками. По-перше, восени 2008 року відбулося стрімке падіння зовнішнього попиту на товари, які експортувалися, що призвело до зниження цін на світових ринках. У цих умовах почав реалізовуватися ризик не вигідної зовнішньої спеціалізації України.

По-друге, різко скоротилося зовнішнє фінансування, припинився приплив дешевих іноземних запозичень. Економічне зростання останніх років відбулося значною мірою за рахунок кредитних джерел, які забезпечували збільшення попиту, передусім споживчого. Ефективне обслуговування зовнішнього боргу обсягом 103,2 млрд. дол. США було неможливим.

Отже, фінансово-економічна криза в Україні протікала в трьох основних площинах:

1. Заморожування кредитної діяльності, вилучення депозитів із банківської системи, ерозії капіталу банківських установ.
2. Падіння світових цін на товари національного експорту, зниження рівня виробництва, погіршення фінансових результатів підприємств і зменшення надходжень до державного бюджету.
3. Вилучення обігових коштів підприємств і банків – міжнародних позичальників та скорочення валютних резервів НБУ в умовах високого зовнішньоборгового навантаження та неможливості рефінансування боргових виплат [2, с. 1–3].

Прояви світової кризи в Україні посилені реалізацією макроекономічних та фінансових ризиків, накопичених у роки економічного зростання. Серед накопичених і частково реалізованих ризиків найбільшу небезпеку складають:

1) структурний ризик відсталої, але впродовж низки років фінансово ефективної економіки, який був частково реалізований у вигляді різкого погіршення внаслідок несприятливих змін у світовій кон'юнктурі стану платіжного балансу, що може бути початком кризової структурної корекції шляхом банкрутства застарілих виробництв і створення конкурентоспроможних підприємств;

2) ризик незбалансованого зростання доходів населення як наслідок популістської економічної політики, частково реалізований у вигляді різкого прискорення інфляції в 2007–2008 роках;

3) валютний ризик, дія якого проявилася в девальвації гривні, що почалася восени 2008 року і тривала до початку 2009-го. Водночас це призвело до зростання зовнішнього боргового навантаження для економіки;

4) кредитний ризик. Уперше він виявився у вигляді впливу і наступного вимушеного заморожування банківських депозитів, але головний потенціал цього ризику дотепер залишається нереалізованим і має приховану тенденцію до зростання через погіршення фінансового стану більшості позичальників;

5) зовнішній фінансовий ризик у вигляді великого обсягу валового зовнішнього боргу. Угода про кредит МВФ сприяла його частковому відкладанню в часі на тлі збереження всіх компонентів – державного, корпоративного і банківського;

6) нормативний ризик, дія якого може проявитися найближчим часом у вигляді погіршення рівня узгодженості використання інструментів грошово-кредитної політики, загострення конфліктів щодо повноважень і, як наслідок, різких непередбачених сплесків попиту і пропозиції на основних сегментах ринку [3, с. 55].

Дестабілізація економічної ситуації в країні призвела до уповільнення розвитку інвестиційних процесів в Україні. Недостатність інвестування поглиблює негативні економічні процеси, оскільки галузі економіки недоотримують необхідні ресурси для впровадження нових технологій та інновацій. Все це спричиняє уповільнення темпів зростання виробництва підприємств та зниження ВВП в цілому. Також спостерігаються негативні тенденції у джерелах фінансування інвестицій: істотно зменшилися інвестиції у основний капітал за рахунок кредитів банків та коштів на індивідуальне житлове будівництво та на будівництво власних квартир, скорочуються обсяги іноземних інвестицій всіх галузей економіки.

Потрібно зауважити, що в період кризи збільшилося навантаження на бюджетну систему, що вимагало від влади своєчасного маневру для збереження основ стабільності державних фінансів. Але в умовах глибокої політичної кризи тодішній уряд надав перевагу популістській політиці, яка призводить до необхідності дефіцитного фінансування бюджетних витрат. Це не лише погіршило загальний стан фінансової системи держави, а й породило додаткові макроекономічні й фінансові диспропорції, які обмежують можливості виходу із кризи. Умови для майбутньої нестабільності значною мірою створювалися з боку бюджету, з якого чимало коштів витрачалося на різного роду соціальні програми в процесі боротьби за голоси виборців, оскільки весь час країна перебувала в перманентному виборчому процесі.

Активізація торгівлі, зростання надходжень до бюджету від імпорту викликала ілюзію позитивного стану національної економіки. Поряд із цим український фінансовий ринок став усе більш залежним від транснаціонального фінансового капіталу і залучених на зовнішніх ринках фінансових ресурсів корпоративного сектора економіки. Дев'ятирічним періодом зростання ВВП не скористалися для реалізації стратегії структурної перебудови. Протягом кількох років за позитивної кон'юнктури не проводилося істотних структурних змін і заходів із модернізації у галузях, економіка розвивалася за інерційним сценарієм. Досвід останніх років і події другої половини 2008 р. продемонстрували, що основною проблемою економіки України є не стільки вартість енергоносіїв, скільки відсутність у підприємств інноваційної стратегії розвитку, яка забезпечувала б необхідний рівень оновлення та диверсифікації виробництва, підвищення його конкурентоспроможності. Саме неконкурентоспроможні виробництва як за собівартістю продукції, так і за її якістю й асортиментом опиняються поза ринком у періоди різкого зростання попиту та обвалу цін [7, с. 77].

Отже, основними причинами фінансово-економічної кризи в Україні є монокультурна експортна залежність економіки, кредитна експансія НБУ, безконтрольне нарощування зовнішнього боргу, нерозвиненість вітчизняного фондового ринку, спекулятивна політика іноземних банків. З метою подолання кризи й виходу на новий рівень розвитку національної економіки потрібна така стратегія, яка б відповідала інноваційно-інвестиційній моделі розвитку економіки. Починати треба з розвитку високотехнологічних виробництв і виходу на світовий ринок не з сировинними ресурсами, а з високоякісною конкурентоспроможною продукцією. Ці непрості процеси вимагають активної ролі держави із втілення дієвих антикризових заходів в національну економіку.

Для України внаслідок кредитного стиснення (після спекулятивної кредитної експансії) вкрай загострилась проблема ліквідності ринків та банків. Вкотре підтвердився незаперечний факт, що саме стабільність банків визначає "фінансовий пульс" економіки.

Перші та наступні спроби впровадження антикризових заходів показали, що регулятивний ресурс держави та центробанків був і залишається визначальним фактором стабілізації ринків та банківських систем. Поки влада не вирішувала проблеми ліквідності банківського сектора і належного фінансування сектора реального, відновлення не відбувалося. Реалізація концепції "саморегулювання" виявилася обмеженою, а класична теза про невидиму руку ринку трансформувалась у більш дієву тезу про рятівну руку держави.

Відповідні дії монетарної та виконавчої влади в різних країнах зводяться саме до підтримки ліквідності фінансових установ, які проявляються через реалізацію таких регулятивних і фінансових інструментів:

- 1) рефінансування центробанками банків другого рівня в межах наявних резервів;
- 2) зміни в дисконтній політиці при зменшенні облікових ставок;
- 3) використання ресурсів міжнародних фінансових організацій – МВФ, групи Світового та інших банків;
- 4) інші заходи (інструменти страхування та гарантування) [6].

Пропозиції впровадження антикризових інструментів фінансової стабілізації такі:

1. Підтримка стабільності національної валюти і банківської системи (а не контроль над інфляцією) повинні визначати адміністрування і монетарне регулювання НБУ в сучасних кризових умовах. Узгодженість грошово-кредитної політики з бюджетною можливо забезпечити, поряд з іншими заходами, також при відмові останньої від популістських соціальних видатків.

2 Грошово-кредитна політика повинна бути більш гнучкою, де подальше зниження облікової ставки НБУ з метою стимулювання попиту на гроші вбачається прийнятним для коригування вартості грошей в інтересах учасників ринку. Прозорість рефінансування банків також є потрібною при обов'язковій публічності відповідної інформації та винятковості індивідуальної підтримки окремих з них у ручному режимі. Необхідно посилення контролю за використанням банками ресурсів, отриманих у результаті рефінансування.

3. Необхідні додаткові зусилля щодо підвищення довіри до грошово-кредитної політики та розуміння особливостей валютно-курсової політики. Для цього потрібна особлива увага до роз'яснення сутності цілей, завдань, заходів та інструментів державного і особливо монетарного регулювання. Слід постійно публічно озвучувати наміри і коментувати результативність діяльності державних регуляторів.

4. Для банків при вирішенні питань їх ліквідності слід приділяти увагу питанням достатності капіталу і, зокрема, через додаткові інвестиції власників-акціонерів та нових інвесторів. Більш точно при цьому вживати термін “докапіталізація”, а не рекапіталізація (що широко використовується в чинному нормативно-правовому полі). Не потребує доказів, що консолідація капіталу та переформатування його структури визначає перспективи посткризового розвитку. Слід зосередитися на підтримці системних та державних банків з визначенням ймовірних перспектив реструктуризації цих та інших банків. Зазначені перспективи можливі і тому, що реструктуризація пов'язана значною мірою з міркуваннями внутрішнього корпоративного банківського менеджменту, де вплив держави не завжди безпосередній.

5. Необхідне не фрагментарне, а системне реформування фінансового сектора України в цілому – як банківської системи, так і небанківських установ та суб'єктів інфраструктури. За умов обмеження фінансування із зовнішніх джерел (проте не тільки при цьому) основний наголос слід робити на розвиток внутрішнього ринку довгострокових фінансових та інших ресурсів, зокрема ринку цінних паперів. Діяльність інституційних інвесторів повинна вийти за рамки посередницької і набути інвестиційно-каталізуючих ознак. Це необхідно для нормалізації кредитно-інвестиційного циклу й забезпечення фінансової системи від зовнішніх загроз дестабілізації [9, с. 18].

Висновки. Поширення світової кризи на фінансову систему України відбулося через фінансовий, торговельний, психологічний, політичний канали та зовнішні шоки, а визначальними внутрішніми каталізаторами виникнення кризових процесів в Україні були: ревальвація національної валюти України влітку 2008 р., що різко погіршила конкурентні позиції українського експорту. Зовнішнім каталізатором став шок, якого зазнала фінансова система України внаслідок різкого погіршення світової економічної кон'юнктури, звуження ринку збуту для вітчизняних експортерів та зниження рейтингів міжнародними агенціями. Чинниками перетворення в Україні безпосередньо банківської кризи на подвійну (банківсько-валютну) були: виникнення стратегічних взаємозв'язків між діями учасників валютного та міжбанківського ринку; існування спільних фундаментальних показників банківської й валютної системи; наявність причинно-наслідкового зв'язку між цими двома кризами. Нерівновага, що викликала банківсько-валютну кризу, є результатом надмірної залежності країни від кредитів у іноземній валюті.

Література

1. Буковинський С.А. Фінансова криза в Україні: вплив на розвиток економіки та деякі заходи з досягнення фінансової стабілізації / С.А. Буковинський // Фінанси України. – 2010. – №11. – С. 10–30.
2. Данилишин Б.М. Світова фінансова криза - тест для України // Дзеркало тижня, 2008. – № 38 (717). – 1–3 с.
3. Дорошенко І.В. Причини й наслідки кризи єврозони: уроки для України / І.В. Дорошенко // Фінанси України. – 2010. – №12. – С. 58–68.
4. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи / Я. А. Жаліло, О. С. Бабанін, Я. В. Белінська та ін. / за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2009. – 142 с.
5. Задоя А.О., Павленко А.М. Економічна криза в країнах Східної Та Центральної Європи: спільні риси та національні особливості // Академічний огляд. Науково-практичний журнал. – 2009. – №2. – С. 117–123.
6. Носова О. Про фундаментальні причини фінансових криз та життєздатність фінансових ринків сучасній формі / О. Носова // Економіка України. – 2011. – №4. – С. 45–55.
7. Пастух С.С. Циклічність фінансово-економічних криз // Збірник наукових праць. Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. – 2011. – № 1 (4). – С. 120–124.
8. Уманців Ю. Фінансово-економічна криза як новітній виклик конкурентній політиці / Юрій Уманців // Банківська справа. – 2011. – №2. – С. 72–82.
9. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання // Економіка України, 2010. – № 1. – С. 4–19.
10. Як подолати вплив міжнародної фінансової кризи: пошуки адекватної економічної політики / Аналітична доповідь / За ред. І. Бураковського та В. Мовчан. – Харків: Права людини, 2009. – 74 с.